

Posudek na habilitační práci

autor: Christophe Cusimano

název: *La sémantique contemporaine. Du sème au thème.*

vydáno: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2012

rozsah: 204 stran

Současná lingvistika, ostatně stejně jako většina společenských věd postmoderní éry, se vyznačuje rozmanitostí škol, teoretických rámců a metodologických postupů, z nichž každý si v elitním akademickém prostoru prožije několik okamžiků dominance, aby byl vzápětí zastíněn přístupem jiným, jenž sám sebe často definuje v radikální opozici ke svým předchůdcům, nabízí nový program, prostý všech nedostatků, které těm ostatním bránily v pravém poznání zkoumaného objektu. A tak je v jazykovědném diskurzu často přítomna metafora boje a konfliktu, jež má autorovi usnadnit prosazení jeho programových vizí. Přes tuto hypertrofovanou snahu o novátorství jsou však přístupy, jež už měly dávno vyčerpat svůj potenciál a být nahrazeny novou, silnější verzí, v současné vědě stále uznávány jako platné, jsou dále rozvíjeny, aplikovány a vyučovány, aniž by kdokoli důsledně zpochybňoval jejich nárok být součástí respektovaného jazykovědného kánonu. Spis Christopa Cusimana, *La sémantique contemporaine*, je v tomto ohledu výjimkou: nehledá konečná radikální řešení, ani konjunkturálně nehoruje pro vybranou metodologicko-teoretickou inovaci, ale přináší konsenzuální zamyšlení nad aktuálními problémy sémantiky, přičemž se mu daří propojit silné stránky současných vlivných teoretických rámců. Strukturalistické uchopení významu na úrovni lexému je plodně konfrontováno s kognitivisticky orientovanými teoriemi, celek je pak silně ukotven v tradicích rastierovské interpretativní sémantiky. Nezdůrazňuje sporné a neslučitelné principy, ale naopak ukazuje, že je možné jednotlivé rámce chápat jako kompatibilní a komplementární. Současná sémantika se pak při četbě Cusimanovy knihy jeví jako kontinuální celek, v jehož rámci je možné akcentovat tu či onu součást v závislosti na povaze zkoumaného sémiotického objektu (lexém, propozice, text) a na účelu konkrétního významoslovného výzkumu.

Kniha C. Cusimana obsahuje pět kapitol koncipovaných jako pět relativně samostatných studií, z nichž každá je věnována vlastní speciální problematice, přičemž řazení kapitol odpovídá komplexnosti sémantických entit, které jsou předmětem autorových úvah.

První kapitola se zabývá uchopením významu na úrovni lexému. Její název, *Objections post-structuralistes en sémantique*, ukazuje, že se jedná o studii polemickou, v níž autor domýšlí své již dříve publikované koncepty a obhajuje je v kontextu poststrukturalistické kritiky. Užívá pojem „znak¹“, zabývá se C. Cusimano problémem polysémie, přičemž klíčovými principy, na nichž staví svou „záchranu“ strukturalistického

¹ Což již samo o sobě v současné lingvistice značí zaujmutí určitého teoretického postoje.

pojetí znaku jsou pojmy *virtualisation*, *actualisation*, *événement sémantique* či *traits sémantiques d'application*. Ukazuje, že sémická analýza, která bere v úvahu výše zmíněné principy, je stále účinným nástrojem modelování významu lexémů. Inherentní součástí Cusimanova modelu fungování znaku (lexematického), inspirovaného mimo jiné deleuzovským pojetím struktury, je možnost variability, která je dána právě interakcí mezi stabilním jádrem (saussurovské signifié), aktualizací (součást tzv. potenciální parole) a virtuálem. Ono virtuálno je chápáno jako univerzum dosud nerealizovaných možností (jakési „prázdné místo ve struktuře“), jež přestávají být virtuálními v momentě, kdy jsou zpřítomněny v rámci konkrétní aktualizace. Sémantická událost (tedy výskyt znaku v kontextu) je pak výslednicí výše popsané interakce. Cusimanův model lze chápat jako zajímavý pokus, jak uchránit sémantiku před radikálním pragmatismem, který postuluje kontextově vázanou variabilitu významu *ad infinitum*, nicméně názornosti výkladu by prospělo, pokud by teoretické závěry byly systematicky prokazovány na konkrétních příkladech.

Druhá kapitola je věnována problematice synestezie. Autor představuje nejprve psychologicko-kognitivní rámec jevu a následně se zabývá jeho projevy na úrovni jazyka. Vybírá si oblast, kde se synestezie projevuje nejvíce – tedy v sémantice adjektiv vztahujících se ke smyslovému vnímání (zrakové, sluchové, chuťové, hmatové...). Princip synestezie v textu vysvětluje pomocí aparátu rastierovské sémantiky (dimenze, doména, taxém), přičemž se snaží odpovědět na otázku, proč některá adjektiva jsou lépe než jiná disponována k tomu, aby produkovala nové synestetické efekty. K tomu autorovi poslouží jeho model fungování znaku – čím méně sémů má dané sensorické adjektivum ve svém semému, tím větší prostor je dán virtuálu (dosud nerealizované možnosti). Čím větší prostor je naopak dán aktuálu (sem patří podle Cusimanova modelu mimo sémů semému i tzv. *traits sémantiques d'application*), tím více je omezeno virtuálno, tedy prostor nových možností, jež dosud nebyly znakem využity; srov. str. 47: „*On voit donc que l'un et l'autre se trouvent dans un rapport de proportionnalité inverse: plus l'actuel est étendu, moins le virtuel a de chances de l'être ; de même, plus l'actuel est restreint, moins le virtuel le sera.*“ Zde se ovšem nabízí otázka, která směřuje obecně k modelu znaku navrženému C. Cusimanem: je-li virtuálno definováno jako nikdy nerealizovaný potenciál, je tento potenciál něčím omezen? Pokud nikoli, ono „*possible jamais réalisé*“ je teoreticky nekonečné a jako takové nemůže být umenšeno ani zvětšeno. Do svého lingvistického uchopení synestezie zavádí autor ještě jeden podstatný faktor, který je důležitou součástí analýz představných v dalších kapitolách – individuální kognitivní dispozice mluvčího. Celkově lze pak kapitolu hodnotit jako velmi solidní aplikaci autorova pojetí fungování znaku.

Třetí studie má poněkud heterogenní charakter a můžeme ji chápat jako pokus o propojení kognitivních přístupů s tradicemi guillaumovské lingvistiky. Studie řeší otázku tzv. schematických obrazů, jejich aplikace na pojetí členů ve francouzštině a zároveň přináší určité podněty z oblasti tzv. *folk linguistics*. Centrálním tématem je fungování členů – autor zde

přináší argumenty pro Wilmetovu koncepci, dobře známou z jeho slavné *Grammaire critique du français*, ale v lingvisticko-pedagogické praxi relativně málo využívanou. Ukazuje, že kognitivní teorie využívající schematických obrazů a propagující metaforu jakožto hlavní hybnou sílu polysémie (G. Lakoff, M. Johnson), nejsou ve svých výkladech radikálně nové, ale že principy, na nichž stává lze nalézt v ryzí podobě v díle otců zakladatelů kontinentálního strukturalismu (L. Hjelmslev, G. Guillaume). A na druhé straně připomíná, že interpretativní sémantika může bez jakýchkoli teoretických nesouladů modelu schematických obrazů využívat. Sám C. Cusimano pak navrhuje schematický obraz pro znázornění fungování členů, jenž je založen na wilmetovské diádě *extensivité extensive / extensivité partitive*. Relevantnost Wilmetovy koncepce pak autor dokládá výzkumem z ranku *folk linguistics*. I přes určitou heterogenost tematickou lze v kapitole vysledovat jednotnou linii: úsilí o prokázání kompatibility kognitivních přístupů se současnými teoriemi strukturální sémantiky.

Jestliže se první tři kapitoly knihy věnovaly sémantice primárně na úrovni lexematické, zbylé dvě pak operují na úrovni textu a systematicky rozvíjejí pojmový aparát rastierovské interpretativní sémantiky. Na základě důkladné isotopické analýzy dvou úryvků z Kafkova románu *Amerika* nejprve (kapitola 4.) ukazuje, že interpretativní cesty jsou bytostně podmíněny dispozicemi interpretanta, což otvírá prostor k individuálním variacím. C. Cusimano zajímavým způsobem předvedl, že jednou z interpretativních proměnných je intertextualita, jejíž možné působení však nutně závisí na tom, zda je interpretant schopen (na základě svých aktuálních dispozic) intertextové vztahy aktivovat. A jak správně C. Cusimano upozorňuje, význam textu nelze ztotožňovat s tím, co v něm jako význam identifikuje poučený lingvista-sémantik. I tato Cusimanova stať je završena dalším propojením různých inspiračních zdrojů. Ukazuje totiž, že interpretační proces (pojatý ve smyslu rastierovském) lze modelovat pomocí Peirceova pojmu abdukce, chápaného jako vytváření hypotéz na základě pozorování faktu, přičemž tyto hypotézy jsou verifikovány postupnou aplikací dedukčního a indukčního postupu.

Poslední, pátá kapitola je kritickým rozbořem Rastierova pojmu „*thème*“ (ve smyslu textové sémantiky) a „*molécule sémique*“. Na základě jemných analýz tématu „absurdnost“ v dílech F. Kafky a D. Charmse autor ukazuje, že identifikace sémických molekul v procesu interpretace je podmíněna mnoha faktory, přičemž jedním z nich, v podstatě zásadním, je faktor žánrový. Efekt absurdnosti je tak výsledkem komplexního abdukčního procesu, který, jak autor tvrdí v předchozí kapitole, představuje jeden ze základních principů interpretace. V tomto ohledu pak absurdnost není tématem (à la F. Rastier) v pravém slova smyslu, vyznačuje se dokonce absencí lexikálního pojmenování, ale spíše způsobem uvažování o významech v textu, uvažování (*raisonnement*), k němuž je interpretující subjekt veden, když je konfrontován s určujícími faktory interpretace. Cusimany rozbořeny tak přinášejí argumenty pro ta pojetí, která význam jazykových entit konstruují jako dynamický a proměnlivý fenomén.

Na závěr knihy je zařazena série cvičení, která pokrývají jednotlivé tematické oblasti v knize traktované. Soubor statí C. Cusimano tak může být využit pro vysokoškolskou výuku francouzské sémantiky. Nakolik je spojení teoretického vědeckého textu s výukovou praxí pedagogicky účinné, může být předmětem diskuze.

Problémy současné sémantiky, kterých se C. Cusimano ve své práci dotýká, jsou primárně nahlíženy optikou interpretace, jež představuje jednotící perspektivu textu všech pěti tematicky různých kapitol. C. Cusimano poučeně testuje možnosti současných teorií, kriticky hodnotí jejich sílu a na výstupu svých studií vždy s naléhavostí upozorňuje, že současná sémantika musí reflektovat fakt individuálních variací a tvůrčí svobody mluvčího. Hlavní přínos knihy nespatřuji ani tak v představení klíčových pojmů, které jsou konec konců v odborných kruzích známy, ale v jejich promyšleném usouvztažnění, v jejich aplikaci, korekci a syntéze. Cusimanova kniha tak naplňuje očekávání vyplývající z jejího názvu – představuje jednu z možností, jak pojmout bádání v oblasti současné sémantiky. V Cusimanově podání lze toto bádání uskutečňovat jako prolínání různých inspiračních zdrojů, aniž by to však znamenalo nutnost praktikovat neplodný eklekticismus: základní pohled na sémiotické dění stojí na principech interpretativní sémantiky, která tak může představovat rámec pro integraci nových (kognitivistických) podnětů.

Závěr: Habilitační práce C. Cusimano splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v daném oboru. Doporučuji ji k dalšímu řízení.

V Českých Budějovicích, dne 15.10. 2013

doc. PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D.